

EINAR MÁR JÓNSSON

STAÐA KONUNGSSKUGGSJÁR Í VESTRÆNUM MIÐALDABÓKMENNTUM¹

Í SMÁSÖGUNNI 'Síðasta rannsóknaræfingin' segir Þórarinn Eldjárn frá merkjum fræðimanni, Jóhanni Einarssyni cand. mag. Þótt ég viti, að orð þjóðskáldsins eru greypt í huga allra viðstaddra, ætla ég samt að rifja upp lýsinguna á vinnubrögðum hins mikla sérfræðings:

Veikleiki Jóhanns í fræðunum hafði verið sá að hann sá aldrei stóru línurnar í rannsóknarefnum sínum. Ef hann tók eitthvert verkefni fyrir klofnaði það smámsaman í ótal ranghala sem greindust síðan sjálfir í allar áttir, eltandi hver sitt smáatriðið. Það endaði alltaf með því að Jóhann týndi þræðinum og reikaði um aleinn og áttavilltur í feigum skógi. Það var alkunna að honum hafði verið sleppt í gegnum cand. mag. próf eftir óskaplegar raunir með ritgerðina. Hann hafði ætlað að skrifa um Staðarhóls-Pál og kveðskap hans. Og það gerði hann líka, ekki vantaði það, ritgerðin var nógu löng og efnismikil. Gallinn var bara sá að þegar hann var kominn uppí áttahundruð þéttvélritaðar síður eftir þriggja ára þrotlaust starf var Staðarhóls-Páll ekki nema sjö ára gamall þegar þar var komið sögu og þar af leiðandi ekki byrjaður að yrkja neitt svo vitað væri.

Fyrir allmörgum árum, þegar ég gekk á fund prófessors Bernard Guenée í París og bað hann að benda mér á rannsóknarefni, vildi svo til að hann var nýbúinn að lesa alþekkt verk eftir Wilhelm Berges, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, sem ég mun síðar víkja nánar að. Fannst honum það því mjög vel við hæfi að ég sneri mér að Konungsskuggsjá og reyndi að rannsaka hugmyndir þess rits um þá kosti og dyggðir, sem fyrirmyndarkonungur ætti að vera prýddur.

Svo liðu mörg ár, það var gerð uppreisn í París og barist í götu-

¹ Fyrirlestur haldinn í Árnagarði 4. janúar 1986.

virkjum, de Gaulle varð að víkja úr forsetastóli en verstu andstæðingar hans fóru að snúast hópum saman til Gaullisma, fyrrverandi róttækl-ingar franskir gerðust 'nýir heimspekingar', einum ábúanda Elysée-hallar í París skrikaði fótur í demantahaug svo að sósíalistar komust til valda í landinu og létu það verða eitt sitt fyrsta verk að senda hið forna menningartæki fallöxina á þjóðminjasafn.

Á meðan þessir miklu atburðir gerðust, fékkst ég stöðugt við rann-sóknir. En eftir því sem árin liðu fór svo að rannsóknarefnið klofnaði smám saman í ótal ranghala, sem greindust síðan í margvíslegar og lítt fyrirsjáanlegar áttir, uns komið var á slóðir sem mig hafði aldrei grun-að að ég ætti eftir að troða. Vorið 1982 var ég svo staddur einu sinni sem oftár á kennarastofu bókasafns Sorbonne og skrifaði þá niður hjá mér úr bók sem ég var að lesa tölur um efnasamsetningu forn-egypskra spegla. Þá gerðist ég allt í einu hugsu, og ég fór að velta því fyrir mér hvernig innblásið skáld eins og Þórarinn Eldjárn myndi fjalla um rannsóknarferil fræðimanns sem byrjaði á því að rýna í Konungs-skuggsjá og endaði svo með því – eftir að hafa fetað sig áfram stig af stigi – að fást við efnasamsetningu forn-egypskra spegla. Mér fannst, að hvað sem öðru liði færi því ekki fjarri, að ég hefði nú skotið hinum merka vísindamanni Jóhanni Einarssyni cand. mag. ref fyrir rass, og væri það fyrsta upphæfð mín í fræðunum.

Ég ætla ekki að fara að rekja það hér í neinum smáatriðum hvaða þjóðgötur, villustigar og gagnstigar liggja í gegnum rúm og tíma frá Niðarósi á 13. öld aftur til grafa fornríkisins egypska, enda mætti sjálf-sagt skrifa um það hvort sem menn vildu heldur leynilögreglusögu eða metafýsískt skáldrit. En því nefni ég þetta mikla langferðalag að það var að verulegu leyti eins konar krókaleið utan um vandamál, sem ég tel enn að skipti nokkru máli í norrænum miðaldafræðum, og ég ætla nú að gera hér að umtalsefni, en það er hvers konar rit Konungs-skuggsjá er í raun og veru. Á ég við með þessu hver sé tilgangur höf-undarins og aðalefni verksins sem önnur efni þess tengjast síðan, eða með öðrum orðum hver sé grundvallarhugmynd Konungsskuggsjár, sem skapar einingu hennar og formgerð.

Svo er að sjá að fræðimenn hafi yfirleitt ekki gefið þessu vandamáli neinn sérstakan gaum, því að þeir hafa gjarnan fjallað um Konungs-skuggsjá eins og grundvallareðli hennar lægi í augum uppi, eða þeir hafa skilgreint það í fáum orðum með tilvísun til nokkurra kafla eða

jafnvel setninga, án þess að finna neina þörf á að fjalla um málið í breiðu samhengi. Þau viðhorf til Konungsskuggsjár, sem hægt er að rekast á með því að fletta í ritum fræðimanna frá fyrri og síðari tímum, eru þó svo gerólík, að það eitt sýnir þörfina á að velta þessu vandamáli fyrir sér áður en lengra er haldið í rannsóknunum.

Á 17. og 18. öld, allt frá dögum Peder Claussøn Friis, sem dó árið 1614,² og fram að útkomu ritsins *Wigfusús Jonaeus de piscatura occasione Speculi regalis*³ árið 1762, eða jafnvel enn lengur, virðast fræðimenn einkum hafa litið á Konungsskuggsjá sem vísindarit um landafræði og náttúrufræði á norðurlóðum eða kannske fyrst og fremst um hvalalíf í kringum Grænland og Ísland. Það eru nefnilega svo til eingöngu þessir landfræðikaflar verksins sem eru dregnir fram í dagsljósið og aðrir þættir þess eru varla nefndir.

Í byrjun 19. aldar verður skyndilega mikil breyting, farið er að líta á þetta fyrrverandi vísindarit um hvali sem heimild um 'hugsunarhátt forfeðranna',⁴ og menn byrja að velta vöngum yfir ýmsum hlutum verksins sem áður höfðu verið vanræktir. Þetta viðhorf hefur ekki breyst síðan í grundvallaratriðum, en þegar að því kemur að skilgreina nánar eðli þessarar 'heimildar um hugsunarhátt forfeðranna', eru skoðanir ákaflega skiptar. Margir sagnfræðingar telja að Konungsskuggsjá hafi verið samin sem eins konar kennslubók fyrir norsk heldri manna börn á 13. öld, og hafði einn þeirra þau orð að ritið væri 'fyrsta námsskráin fyrir æðri menntun í landinu'.⁵ Fredrik Paasche gekk enn lengra og setti fram þá kenningu, að Konungsskuggsjá hefði verið skrifuð fyrir syni Hákonar gamla.⁶ Hafa margir sagnfræðingar fallist á þessa skoðun síðan – nú síðast Ludvig Holm-Olsen⁷ – og notað þessa

² Verk hans hafa verið gefin út af Gustav Storm, *Samlede skrifter af Peder Claussøn Friis*, Kristiania 1881.

³ Rit þetta er nefnt í fyrstu útgáfu *Konungsskuggsjár*, Sorø 1768.

⁴ Sjá t.d. C.M. Falsen, *Norgeshistorie under Kong Harald Haarfager og hans mandlige descendanter*, 3. hluta, Kristiania 1823–24, bls. 198–199.

⁵ Per Tylden: 'den fyrste undervisningsplanen for den høgre skulen her i landet'. Þessi orð eru tilfærð á baksíðu ritsins *Studier over Konungs skuggsjá*, i utvalg ved Mattias Tveitane, Bergen 1971 (hér eftir kallað *Studier*).

⁶ Fredrik Paasche, *Norsk litteraturhistorie I*, 2. útgáfa, Ósló 1957, bls. 474–486.

⁷ Ludvig Holm-Olsen, *Norges litteraturhistorie I*, Ósló 1974, bls. 169, og einnig 'The Prologue to the King's Mirror: Did the author of the work write it?' *Speculum norroenum*, Óðinsvéum 1981, bls. 224.

kenningu m.a. til að tímasetja verkið, sem ætti samkvæmt henni að hafa verið samið á námsaldri konungssonanna.⁸

En ýmsir fræðimenn eru þó á annarri skoðun og telja að Konungsskuggsjá sé fyrst og fremst pólitískt rit. Eirík Vandvík leit svo á að í dæmisögnum um Sál, Davíð og Salómon í þriðja hluta verksins, konungsbálkinum, væri höfundurinn í raun og veru að rekja stjórn málaatburði frá dögum Sverris konungs, og jafnframt að segja skoðun sína á þeim, á eins konar biblíu-táknmáli. Væru þessir konungar Gamla testamentisins ekki annað en Sverrir konungur og samtímamenn hans í dularklæðum.⁹ Í samræmi við þessa kenningu sína áleit Vandvík, að formálinn og þriðji hlutinn væru hin eiginlega 'Konungsskuggsjá', sem hefði verið samin á dögum Sverris, en hinum hlutum verksins hefði verið bætt við síðar.¹⁰ Johan Schreiner kallaði Konungsskuggsjá beinlínis 'deilurit' og taldi hann að verkið hefði verið skrifað í sambandi við deilur Hákonar konungs og erkibiskups á árunum eftir 1250.¹¹

Í doktorsritgerð sinni um stjórnmalakenningar Konungsskuggsjár forðast Sverre Bagge að setja fram ákveðnar kenningar um tilgang verksins. Hann telur þó að það geti ekki beinlínis talist 'deilurit'¹² og

⁸ Anne Holtmark fullyrðir t.d.: 'Kgs. er lærebok for kongesønner; i 1240-50 årene faller skolealderen for Håkon Håkonssønns sønner Håkon unge, 1232-57, og Magnus Lagabøter, 1238-80'. 'Kongespeilitteratur', *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder IX*, 1964, 66.

⁹ Vandvík kallaði þessar dæmisögur 'kamuflet Norgessoge': 'Det er menn og hendinger fra kong Sverres dagar som stig fram or soge etter soge for den som 'glosar'. Palestina blir Noreg, bibelske kongar og hovdingar blir Sverre Sigurdsson, Magnus Erlingsson osv. Det er ein bibel-allegori . . .' Eirík Vandvík, 'Gåter i Kongspegelen', *Studier*, bls. 63-64.

¹⁰ 'Bolken om kongen er det *opphavle* Konungs Skuggsiá; den boka er skriven i eit av dei aller fyrste åra etter 1194, og ho synest vera laga eller iallfall inspirert av same mannen som har fått æra for 'Ein tale mot biskopane'. Dei to fyrste hovudbolkane er skrivne under Håkon Håkonsson, venteleg vinteren 1250-51'. Sama stað, bls. 70.

¹¹ Johan Schreiner, 'Kongespeilet som kampskrift', *Studier*, bls. 31-35. Schreiner telur að þessu 'deiluriti' kunni að hafa verið ætlað að hafa áhrif á ríkisarfang, Magnús Hákonarson, þannig að hann hafnar ekki kenningu Paasches beinlínis. En 'kennslubók' og 'deilurit' eru samt tvennt nokkuð ólíkt.

¹² 'Riktignok er ikke Kongespeilet noen politisk pamflett; med sitt omfattende innhold av moralsk, naturvitenskapelig og politisk art er det utvilsomt beregnet på å ha aktualitet langt ut over forfatterens egen samtid', en Sverre Bagge bætir því þó við að höfundurinn hafi engu að síður sagt skoðanir sínar á deilumálum samtíðarinnar. (Sverre Bagge, *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, Bergen 1979, bls 559). Sbr. einnig: 'vi har tidligere vært inne på Schreiners oppfatning av Kongespeilet som hovedsakelig et kamp-

bendir á að í einstökum atriðum hafi Schreiner e.t.v. gefið orðum Konungsskuggsjár nákvæmari og sterkari merkingu en þau höfðu í raun og veru.¹³ Í eðli sínu sé Konungsskuggsjá að verulegu leyti bókmennta- og jafnvel málskrúðsverk, og þess vegna víðsjarri því að vera tæknilegt rit um heimspeki eða lögfræðileg atriði.¹⁴ Niðurstaðan virðist einna helst sú, að Konungsskuggsjá byggist ef til vill ekki á neinni ákveðinni grundvallarhugmynd og hafi ekki skýrt afmarkaðan tilgang, heldur sé höfundurinn talsmaður ákveðins þjóðfélagshóps og ráði þá hagsmuna- og áhugamál hans efnisvali verksins.¹⁵

Jafnvel þótt þessir sagnfræðingar séu mjög á öndverðum meiði um ýmis einstök atriði,¹⁶ útiloka kenningar þeirra ekki hverjar aðrar. Hér er nefnilega ekki um að ræða andstæðar túlkanir á sama texta, heldur mismunandi viðhorf sem byggjast öll á einhverjum þáttum hans. Ef Konungsskuggsjá er lesin í heild má þar finna öll þessi atriði hlið við hlið: ritið er óneitanlega bókmennta- og málskrúðsverk, sem á að kenna mönnum að haga orðum sínum við ýmis konar aðstæður, það er einnig kennslubók fyrir framgjarna unglina, í því er haldið fram

skrift rettet mot geistligheten og konkludert med at denne oppfatningen neppe er holdbar'. Sama stað, bls. 268.

¹³ Sbr. bls. 96: 'Det har ikke lykkedes Schreiner å finne noen direkte parallell til Kongespeilets begrepsbruk, og hans eksempler må derfor sies å ha liten bærekraft. Så lenge det ikke kan påvises at Kongespeilet må tolkes ut fra en fast europeisk terminologi, har det nemlig liten hensikt å henvise til kroningens statsrettslige betydning i land hvor den hadde århundregamle tradisjoner for å belyse forholdene i Norge i en tid da den var i ferd med å bli innført'. Sbr. einnig bls. 347. – Þess ber þó að gæta, að Sverre Bage, sem hefur fyrstur fræðimanna gert heildarrannsókn á stjórnmálakeningum Konungsskuggsjár og sett hana í víðara samhengi en nokkur annar, er í mörgum atriðum sammála kenningum Schreiners, sem hann telur á meiri rökum reistar en kenningar eldri fræðimanna.

¹⁴ Sverre Bage leggur áherslu á 'Kongespeilets sterkt litterære preg': 'Verket har lite til felles med en filosofisk eller juridisk traktat'. 'Språket har lite av den presisjon vi venter oss av en filosofisk eller analytisk fremstilling, det er blomstrende og retorisk og gjør utstrakt bruk av synonymmer. Forfatterens 'tekniske' terminologi må derfor behandles med stor forsiktighet . . .' Sama stað, bls. 27–28.

¹⁵ Sama stað, bls. 566–569.

¹⁶ Mikill ágreiningur hefur t.d. verið um höfund Konungsskuggsjár. Vandvik hélt því fram að verkið væri eftir fleiri en einn höfund og meira en hálf öld milli þeirra. Paasche áleit að allt verkið væri eftir Einar Gunnarsson erkibiskup sem dó 1263, og var sú skoðun lengi ríkjandi. Johan Schreiner leiddi hins vegar rök að því að Konungsskuggsjá hefði m.a. verið stefnt gegn þessum sama Einari Gunnarssyni.

kenningum um konungsvald og stjórnsmál, og það hefur að geyma langa kafla um landafræði og náttúrufræði. Innan um þessi atriði, sem fræðimenn hafa fjallað mikið um, eru svo önnur, sem ekki hefur jafnmikill gaumur verið gefinn. Í ritinu eru t.d. einnig langir kaflar um hernaðarlist og vopnaburð, siði við hirðina og biblíuskýringar, og væri því hægur vandinn að bæta ýmsum nýjum kenningum við þær sem áður voru taldar. Það mætti t.d. draga fram ýmsar ráðleggingar, sem höfundur gefur hirðmönnum og endurtekur margsinnis, og túlka þær þannig að Konungsskuggsjá hafi verið skrifuð til að stemma stigu við of mikilli ölteiti við hirð Hákonar konungs.

Þegar málum er þannig háttað er tvennt að varast. Það er engan veginn verjandi að leggja áhersluna á eitt atriði í Konungsskuggsjá og halda því fram að það sé aðalefni bókarinnar og hafi hún verið samin til að fjalla um það, en vanrækja öll önnur atriði verksins. Viðhorf Sverre Bagge hefur þann kost að sýna hve slík túlkunaraðferð getur verið varhugaverð, en ekki er laust við að það kunni samt að leiða út í aðrar ógöngur. Þótt það kunni að virðast nokkuð sennilegt, að efnisval og kenningar Konungsskuggsjár stafi að einhverju leyti af margvíslegum áhugamálum og hagsmunum þeirra lesenda, sem höfundur skrifaði fyrir, má ekki gleyma því, að Konungsskuggsjá er svo til eina raunverulega heimildin um þessi sömu áhugamál, og þannig er erfitt að forðast að lenda í einhvers konar hringavitleysu. Það er a.m.k. hætt við því að sú aðferð að skýra efnisval Konungsskuggsjár með því að vísa til þjóðfélagshóps höfundarins leiði ekki til annars en flytja vandamálið um set.¹⁷ Þá verður verkið heldur ekki annað en eins konar sópdyngja fjölbreyttra og óskyldra atriða og það nær engri átt: bókmenntaverk getur ekki verið í einu og á sama hátt pólitískt deilurit, vísindarit um náttúrufræði og kennslubók handa unglíngum.

Hvort sem þessir sagnfræðingar, sem hér hefur verið vitnað í, velja þann kostinn að taka eitt atriði Konungsskuggsjár út úr samhengi og

¹⁷ Sverre Bagge talar um 'miljø' höfundar og dugir það vel til almennrar lýsingar á verkinu, en reynist takmarkað þegar á að fara að skýra það nákvæmlega og einstök atriði þess. Menn hafa t.d. gjarnan haldið því fram að landfræðikaflarnir í kaupmannabálknum væru lýsing á verslunarsvæði Norðmanna á 13. öld og ættu þannig erindi til þeirra yfirstéttarmanna, sem flutt hefðu út framleiðsluvörur sínar. En þetta á engan veginn við um Írland, sem langur kafli er helgaður. Hverjir voru þessir 'kaupmenn', sem virtust ekki þurfa neinar upplýsingar um England – helsta viðskiptaland Norðmanna – og siglingar til þess, en höfðu þeim mun meiri áhuga á því hvort kvalastaðir væru í eld-

halda því fram að það sé aðalefni verksins, eða þeir leggja öll atriðin meira eða minna að jöfnu, eiga þeir yfirleitt það sameiginlegt að þeir ganga út frá efnisatriðum verksins og leitast við að finna tengsl þeirra við samtímadeilur, atburði eða félagshópa í Noregi. Ólík viðhorf þeirra sýna því ekki aðeins að nauðsynlegt er að kanna rækilega hvers konar rit Konungsskuggsjá er, heldur líka að þessi aðferð, sem beitt er, leiðir út á villigötur og stuðlar ekki að því að leysa vandamálið. Það verður að fara aðra leið, sleppa í bili hugsanlegum lesendum verksins og atburðum í Noregi, en beina athyglinni þess í stað að Konungsskuggsjá sem bókmenntaverki, kanna formgerð hennar, samfléttun hinna ýmsu efnisatriða og stöðu höfundar eins og hann skilgreinir hana sjálfur.

Fyrsta skrefið í þeirri rannsókn hlýtur að vera fólgið í því að finna hvaða bókmenntagrein Konungsskuggsjá tilheyrir, hvernig hún tengist henni og hvernig lögmál bókmenntagreinarinnar koma fram í ritinu. Þegar hér er komið virðist málið fara að einfaldast allmikið. Konungsskuggsjá er að vísu alveg einstakt rit í norrænum bókmenntum, en þegar litið er á hana í samhengi við vestrænar miðaldabókmenntir má finna ýmis konar hliðstæður. Þótt fræðimenn hafi greint á um margt, hafa þeir jafnan verið sammála um að Konungsskuggsjá sé hluti af þeirri vestrænu bókmenntagrein, sem nefnd hefur verið sama nafni, þ.e.a.s. konungsspeglar eða 'Fürstenspiegel' á þýsku. (Hér á eftir verður fræðiorð þetta stundum íslenskað 'furstaspegill', einkum í beygðum myndum sem íslenskan heimtar.) Hefur norska ritið gjarnan verið rannsakað í þessu samhengi. Wilhelm Berges ver miklu máli í að fjalla um Konungsskuggsjá í riti sínu *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*.¹⁸ Í *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* spyrðir Anne Holtsmark Konungsskuggsjá saman við sænska ritið *Um styrilsí kununga ok höfdhinga*, sem er pólitískt verk frá 14. öld í anda Aristótelesar, og fjallar hún um bæði ritin í dálki sem hún nefnir 'Kongespeillitteratur'.¹⁹ Í doktorsritgerð sinni ber Sverre Bagge stjórn-málahugmyndir Konungsskuggsjár saman við kenningar erlendra

fjöllum á Íslandi og hver væru helstu 'undur' Írlands? Ekki virðist vera hægt að benda á neitt ákveðið 'miljø' sem skýri í einu og öllu efnisval Konungsskuggsjár.

¹⁸ Stuttgart 1938 (endurútgáfa 1952).

¹⁹ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder IX*, 1964.

'furstaspegla' frá sama tíma og eldri, en gerir þó ekki bókmenntalega rannsókn á samhenginu.²⁰

Nú ætti að vera mjög auðvelt að gera slíka rannsókn, því að fræðimenn hafa löngum sýnt þessum vestrænu 'furstaspeglum' mikinn áhuga og helgað þeim margvísleg fræðirit. Fyrir utan verk Wilhelm Berges mætti nefna bók Hans Hubert Antons *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit*²¹ og bók Kleinekes *Englische Fürstenspiegel von Policraticus bis zum Basilikon Doron König Jakobs I.*²² Ekki virðist því annað þurfa að gera en fylgja eftir niðurstöðum þessara rita og rekja tengsl Konungsskuggsjár við erlendu bókmenntagreininna.

En maður uppgötvar því miður fljótt, að þessir fræðimenn, sem fjallað hafa ítarlega um 'furstaspegla' miðalda, hafa vanrækt að gera það, sem þó virðist eiga að vera fyrsta stig rannsóknanna, þ.e.a.s. að setja fram skýra skilgreiningu á verkefninu. Enginn fræðimaður hefur þannig skilgreint nákvæmlega hvað sé 'Fürstenspiegel', í hverju eining þessarar bókmenntagreinar sé fólgin og hver sé afstaða hennar til annarra bókmenntagreina á sama tíma. Þeir hafa einnig vanrækt að gera skipulega bókmenntalega rannsókn á þessari grein, og því aldrei rannsakað það sem sérstakt verkefni hvort höfundar þessara 'furstaspegla' hafi haft áhrif hver á annan eða þeir hafi skrifað verk sín sjálfstætt og hvort bókmenntagreinin hafi þróast eftir einhverjum innri rökum eða einungis fylgt almennum breytingum á stjórnmálaástandinu. Reyndar virðast fræðimennirnir gera sér grein fyrir þessum vandamálum, og má finna á víð og dreif í ritum þeirra svör við ýmsum þeim spurningum, sem hér hafa verið settar fram. En ástæðan fyrir því að þeir fjalla ekki um þær á kerfisbundinn hátt er sú, að í raun og veru eru þeir ekki að rannsaka þessa 'furstaspegla' sem bókmenntaverk, heldur nota þeir verkin fyrst og fremst sem heimildir um eitthvað annað, þ.e.a.s. um hugmyndir miðaldamanna um siðferði í stjórnmálum. Þannig kallar H. H. Anton rit sitt *Fürstenspiegel und Herrscherethos*, og fyrsti hluti bókar Berges – og sá eini sem fjallar um miðaldaritin í heild – nefnist 'Die politische Ethik des hohen und späten Mittelalters nach seinen Für-

²⁰ Sverre Bagge, *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, Bergen 1979, sjá einkum bls. 22–26 og 221–261.

²¹ Bonn 1968.

²² Halle 1937.

stenspiegeln'. Þegar rannsóknarefnið er afmarkað á þennan hátt er því mikil hætta á að einhver ruglingur verði milli þeirra rita, sem hægt er að kalla 'Fürstenspiegel',²³ og þeirra rita, sem eru heimild um siðferði í stjórnámálum, hvernig svo sem þeim kann að vera háttað að öðru leyti. Þessi ruglingur kemur fram í atriðum eins og því að ekki er gerður skýr greinarmunur á raunverulegum 'furstaspeglum' og þeim ritum sem hægt er að kalla 'fürstenspiegelachtig', eins og H.H. Anton kemst einhvers staðar að orði.

Fyrir rannsóknir á Konungsskuggsjá eru þessi vinnubrögð gagnslítill og verður að byrja á að skilgreina á eins skýran hátt og unnt er hvað er 'Fürstenspiegel' og gera síðan lista yfir þau verk, sem flokkast undir þá bókmenntagrein. Ég sting upp á því að orða skilgreininguna á þennan hátt: 'Fürstenspiegel' er ritgerð, sem samin er fyrir konung eða höfðingja – og gjarnan tileinkuð honum – og fjallar um það hvernig fyrirmyndarkonungur eigi að vera og hver sé staða hans í heiminum.

Þessi skilgreining kann að virðast einföld og jafnvel sjálfögð, en hún hefur samt þær afleiðingar að afmarka rannsóknarefnið miklu nákvæmar en yfirleitt hefur verið gert, og útiloka ýmis verk, sem fræðimenn hafa gjarnan tekið með í rannsóknum sínum á 'furstaspeglum'. Meðal þeirra verka, sem falla þannig burt af listanum, eru ýmis almennt guðrækileg verk eða siðavöndunarrit, sem eiga ekki frekar erindi til konunga en annarra manna, svo sem *De duodecim abusivis seculi* eftir Pseudo-Cyprianus, og svo líka stutt áminningarbréf, sem alls ekki er hægt að skilgreina sem ritgerðir.²⁴ Segja má að þessi rit skipti ekki ýkja miklu máli í sjálfu sér. En skilgreiningin leiðir einnig til þess að fella verður burt af listanum rit, sem margir fræðimenn hafa talið einn merkasta 'furstaspegil' á samanlögðum miðöldum, *Polycraticus* eftir Jóhannes frá Salisbury. En þetta fræga rit var ekki skrifað fyrir konung heldur fyrir annan mann og engu ómerkari, Tómas Becket, þáverandi kanslara og síðar erkibiskup, og efni þess er fyrst og

²³ Wilhelm Kleineke tekur fram að erfitt sé að gera lista yfir þessi verk '... weil der Fürstenspiegel gattungsmässig nicht festbestimmt ist, weil er fließende Grenzen aufweist gegenüber dem politischen Pamphlet, gegenüber dem allgemeinen Moraltraktat und gegenüber der staatsrechtlichen Schrift' (tilv. rit, bls. 21). – Wilhelm Berges segir aðeins, að hann hafi leitt hjá sér persónuleg guðræknirit fyrir konunga eins og *La somme le roi* eftir bróður Laurentius.

²⁴ P.e.a.s. 'epistulae exhortatoriae', sem virðast hafa verið mikilvæg bókmenntagrein á Karlungatímabilinu, sbr. H.H. Anton, tilv. rit.

fremst að bera saman líf við hirðina og líf helgað heimspeki og sýna fram á yfirburði síðari kostsins.²⁵ Höfundur lýsir að vísu einnig þeim umbótum, sem hann telur nauðsynlegt að gera í Englandi, og veltir því fyrir sér hvernig heimspekin geti ráðið ríkjum, en þessar hliðar verksins gera það ekki að 'furstaspegli'. *Polycraticus* er umfangsmikið verk um heimspeki og siðferði, miklu stærra og yfirgrípsmeira en þau verk sem flokkast undir þá bókmenntagrein, og skrifað frá öðrum sjónarhóli.²⁶

Þegar búið er að útiloka þau verk sem falla ekki undir skilgreininguna, eru eftir innan við tuttugu ritsmíðar eldri en Konungsskuggsjá eða frá svipuðum tíma, sem hægt er að kalla 'furstaspeglar'.²⁷ Hvað rit-

²⁵ Eins og undirtitillinn sýnir glögglega: 'de nugis curialium et vestigiis philosophorum' (útg. C.J. Webb, Oxford 1909).

²⁶ Wilhelm Berges segir, að maður gæti kallað *Polycraticus* e.k. 'Corteggiano' 12. aldar, ef höf. tæki ekki 'heimspeki' fram yfir 'hirðmennsku' (sbr. Berges, tilv. rit, bls. 136). Þetta nægir þó ekki til að gera verkið að 'Fürstenspiegel'.

²⁷ Þessi listi yfir 'furstaspeglar' miðalda, eldri en Konungsskuggsjá, er byggður á rannsóknnum H. H. Antons, W. Berges og W. Kleineke og þarfnast vafalaust endurskoðunar. Hann er á þessa leið:

1. Smaragdus frá Saint-Mihiel, *Via regia*, samin um 800–814 fyrir Lúðvík guðhrædda, sem þá var konungur af Akvítaníu (*Patrologia latina* 102, 931–970).
2. Ernold svarti, *Önnur elegía fyrir Pippin konung af Akvítaníu*, samin um 828 (*Monumenta Germaniae Historica poet. lat. II*, bls. 1–91).
3. Jónas frá Orléans, *De institutione regia*, samið um 831 fyrir Pippin af Akvítaníu, sbr. Jean Réviron, *Les idées politico-religieuses d'un évêque du IXe siècle. Jonas d'Orléans et son 'De institutione regia'*, París 1930. (Verk Jónasar virðist upphaflega hafa heitið *Admonitio Jonae episcopi ad Pippinum*, og er sá titill, sem verkið er nú þekkt undir, eftir útgefanda á seinni tímum (sbr. H.H. Anton, tilv. rit, bls. 216). Þessi ósiður útgefanda, einkum að því er virðist á 19. öld, að 'skíra upp' miðaldaverk hefur valdið miklum ruglingi.)
4. Sedulius Scotus, *Liber de rectoribus christianis*, samin milli 855 og 859 fyrir Lóthar 2. (*Patrologia latina* 103, 291).
5. Hincmar frá Reims, *De regis persona et regio ministerio*, samið um 873 fyrir Karl sköllotta (*Patrologia latina* 125, 833–856).
6. Hincmar frá Reims, *Ad proceres regni* og *Ad episcopos regni*, samin 882 fyrir Karlo-man konung (*Patrologia latina* 125, 993–1018).
7. Gottfred frá Viterbo, *Speculum regum*, samið 1180–83 og tileinkað Hinrik 6. keisara (M.G.H. SS 22, bls. 21–93).
8. Helinand frá Froidmont, *De regimine principum*, samið um 1200 (verk þetta er glatað, og eru ekki varðveittir nema útdrættir, sem Vincentius frá Beauvais notaði í *Speculum doctrinale*, sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 295–6).
9. Egidius frá París, *Carolinus*, saminn 1200 fyrir Lúðvík prins, síðar Lúðvík 8. Frakk-

unartíma snertir skiptast þau í tvo skýrt afmarkaða flokka. Sex fyrstu verkin eru frá Karlungatímabilinu og er hið elsta þeirra frá fyrstu árum 9. aldar og hið síðasta samið árið 882. Síðan tekur við þriggja alda hlé, og veit ég ekki um neinn 'furstaspegil' frá því tímabili. Í seinni flokknum eru rúmlega tíu verk og er hið elsta þeirra frá því um 1180 og hið síðasta samið um svipað leyti og Konungsskuggsjá, þ.e.a.s. upp úr miðri 13. öld, en bókmenntagreinin hélt síðan áfram án þess að nokkurt hlé yrði.

Þegar á lengd ritunartímans er litið – fjórar og hálföld – verður naumast sagt að þessi verk séu mjög stór og umfangsmikil bókmenntagrein. Hins vegar eru þau svo sundurleit og ólík innbyrðis, að oft er erfitt að sjá hvað þau eiga sameiginlegt eða hvað kann að tengja þau

landskonung (óútfinn, sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 296).

10. Giraldus Cambrensis, *De principis instructione*, lokið um 1217 (G.F. Warner, *Giraldi Cambrensis opera* VIII, London 1891).
11. Guilelmus Brito (Guillaume le Breton), *La Philippide (Philippis)*, samin um 1214–1224 fyrir Lúðvík 8. Frakklandskonung (H.F. Delaborde, *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, 2, Publications de la Société de l'histoire de France, 69, Paris 1885).
12. Jóhannes frá Viterbo, *Liber de regimine civitatum*, samin um 1228 (*Johannis Viterbensis Liber de regimine civitatum curante Caietano Salvemini*, Bibl. juridica medii aevi, ed. A. Gaudentius, Bononiae 1901. Sjá einnig F. Hertter, *Die Podestà-litteratur Italiens im 12. und 13. Jahrhundert*, Leipzig 1910, bls. 43–72).
13. Jaime I. af Aragon, *Libre de saviesa ó doctrina*, samin um 1246 fyrir syni konungs (útg. J.M. Castro y Calvo, Barcelona 1946).
14. *Libro de la nobleza y lealtad*, samin 1250–60 fyrir Fernand 3. af Kastilfu (sbr. Berges, tilv. rit, bls. 299).
15. Robert de Blois, *L'enseignement des princes*, samið um miðbik 13. aldar (sbr. John Howard Fox, *Robert de Blois, son oeuvre didactique et narrative*, Paris 1948).
16. Jean de Limoges, *Morale somnium pharaonis, sive de regia disciplina*, samið 1255–60 fyrir Thibaud konung af Navarra (J.A. Fabricius, *Codex pseudepigraphicus veteris testamenti* I, Hamburg 1722, bls. 441–496).
17. Guibert frá Tournai, *Eruditio regum et principum*, samið fyrir Lúðvík helga og dagsett í október 1259 (A. de Poorter, *Le traité Eruditio regum et principum de Guibert de Tournai*, Les philosophes belges 9, Louvain 1914).
18. Þrjú brot úr ófullgerðu verki eftir Vincentius frá Beauvais, sem var í undirbúningi um miðbik 13. aldar og ætlað Lúðvíki helga og Thibaud konungi af Navarra (sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 185 og 303):
  - a) Vincentius af Beauvais, *De eruditione filiorum nobilium* (eða *regalium*) (útg. Arpad Steiner, Cambridge, Mass. 1938).
  - b) Vincentius frá Beauvais, *De morali principis instructione*.
  - c) Pseudo-Thomas, *De eruditione principum*.

saman. Til þess að glöggva sig betur á þessum verkum er því nauðsynlegt að byrja á því að athuga hvort hægt er að skipta þeim í flokka eftir uppbyggingu þeirra og efnisvali, þ.e.a.s. búa til eins konar 'týpólógíu' verkanna. Þótt hinar ýmsu gerðir þeirra renni saman og markalínur séu ákaflega óljósar, virðist vera hægt að skipta þeim í fjóra flokka.

1) Hinir einföldustu 'furstaspeglar' eru lítið annað en skrá yfir þær dyggðir, sem fyrirmyndarkonungurinn þarf að hafa til brunns að bera ('Tugendkatalog'), og kannski stundum skrá yfir þá lesti, sem hann þarf einkum að varast, og er fjallað um þessar dyggðir (og þessa lesti) hverjar á eftir annarri. Til þessa fyrsta flokks teljast verk eins og *Via regia* eftir Smaragdus frá Saint-Mihiel, sem skrifað var á fyrstu árum níundu aldar, og *L'enseignement des princes* eftir Robert de Blois, skrifað um miðja 13. öld, svo og fyrsti hlutinn af *De principis instructione* eftir Giraldus Cambrensis, sem lokið var um 1217, en 'dyggðaskrár' af þessu tagi finnast í mörgum öðrum og umfangsmeiri verkum.²⁸

2) Til annars flokksins teljast rit, sem lýsa einhverjum ákveðnum sögulegum konungi, eða kannski fleiri en einum, sem fyrirmynd fyrir konunga síðari tíma. Er vinsælt að ráðleggja konungum að líkja eftir Davíð eða Salómon, en einnig er stungið upp á síðari tíma konungum, svo sem Karlamagnúsi eða ættfedrum þess sem skrifað er fyrir, sem góðri fyrirmynd fyrir þjóðhöfðingja. Þessi flokkur er nátengdur fyrsta flokknum, því að höfundarnir byrja stundum á 'dyggðaskrá' og fara síðan að segja frá einhverjum konungi, sem var öllum þessum dyggðum prýddur. Verk af því tagi er *Önnur elegía Ernolds svarta fyrir Pippin konung af Akvítaníu*, samin um 828. Þar er fyrst 'dyggðaskrá' tekin beint upp úr *Via regia* eftir Smaragdus, síðan er sagt frá dyggðugum konungum, Davíð, Salómon, Pippin frá Herstal, Karli Martel o.s.frv., og loks er konungur minntur á að fylgja fordæmi dyggðum prýddra forfedra sinna. Í *De principis instructione* eftir Giraldus er þessu snúið við, þannig að á eftir dyggðaskránni er sögð saga Hinriks II. Englandskonungs sem dæmi um dapurleg örlög konunga, sem hafa ekki tilskildar dyggðir. Í verkinu *Carolinus* eftir Egidius frá París notar

²⁸ *Via regia* er byggð upp sem 'dyggðaskrá', og bera kaflaheitin þess glögg vitni: 'de timore, de sapientia, de prudentia, de simplicitate' o.s.frv. Í *L'enseignement des princes* eru vopn riddarans og klæði notuð sem tákn fyrir hinar ýmsu dyggðir konungsins (sem er fremstur riddara) og er fjallað um þær hverja eftir aðra, en síðan eru taldir upp þeir lestir, sem ber að varast.

höfundur hinar fjórar höfuðdyggðir til að byggja upp frásögn af ævi Karlamagnúsar, sem hann telur vera öðrum konungum til fyrirmyndar. Tvö verk, sem hægt er að telja til þessa flokks, *Speculum regum* eftir Gottfred frá Viterbo og *La Philippide* eftir Guilelmus Brito (Guillaume le Breton), nálgast hins vegar meir að vera hrein sagnfræðirit, og er þar ekki dyggðaskrá.

3) Til þriðja flokks 'furstaspegla' teljast verk, sem telja ekki einungis upp þá kosti, sem fyrirmyndarkonungur á að hafa, heldur lýsa honum einnig í hlutverki sínu. Efni þessara rita er því tvíþætt: annars vegar segja þau frá einkennum hins réttláta konungs, og hins vegar fjalla þau um það hvernig hann getur viðhaldið réttlæti í þjóðfélaginu. Verk af þessu tagi er *De regis persona et regio ministerio* eftir Hincmar frá Reims, samið um 873, sem fjallar fyrst og fremst um konung í hlutverki herforingja og dómara, og *Liber de rectoribus christianis* eftir Sedulius Scotus, samið um 855, sem fjallar á kerfisbundinn hátt um 'góða konunginn' (*bonus princeps*), sem borinn er saman við andstæðu sína *rex impius*, og um afstöðu hans til þeirra sem umgangast hann. *Eruditio regum et principum* eftir Guibert frá Tournai, samið 1259, er einnig mjög kerfisbundin hugleiðing um sjálfsaga konungs og hvernig hann geti síðan agað þegna sína.

4) Fjórði og síðasti flokkur 'furstaspegla' er að mörgu leyti líkur hinum þriðja, þannig að mörkin eru ekki alltaf ljós, en munurinn er sá, að viðfangsefni þeirra verka, sem hér er hægt að flokka, eru umfangsmeiri, og sjóndeildarhringurinn er víðari. Í stað þess að lýsa einungis fyrirmyndarkonungi og hlutverki hans fjalla höfundarnir um stjórnvaldið yfirlétt, afstöðuna milli konungsvalds og kirkjuvalds og konungdæmi og hlutverk þess. Meðal þeirra verka, sem unnt er að telja til þessa flokks, má nefna *De institutione regia* eftir Jónas frá Orléans, samið um 831, og bréfin tvö sem Hincmar frá Reims skrifaði árið 882, *Ad proceres regni* og *Ad episcopos regni*. Þótt *Liber de regimine civitatum* eftir Jóhannes frá Viterbo, samið um 1228, sé skrifað fyrir borgarstjóra (podestà) í ítölskum borgum, hefur það einnig að geyma kerfisbundnar hugleiðingar um þessi málefni: verkið byrjar á skýringum á helstu hugtökum í stjórn málafræðum, eins og *regimen*, *civitas* og *potestas*, og síðar er fjallað mjög rækilega um keisaravald og páfavalð. Um miðja 13. öld vann hinn mikli alfræðibókarhöfundur Vincentius frá Beauvais að yfirlitsriti um stjórn mála, og þótt verkinu yrði aldrei lokið, voru þrjú brot úr því gefin út. Fjallar hið fyrsta, *De eruditione*

filiorum nobilium, um uppeldi heldri manna barna og er því ekki 'furstaspegill' í þröngum skilningi, en hin tvö, *De morali principis instructione* og *De eruditione principum*, fjalla ítarlega um konungsvald og konungdæmi.²⁹

Milli þessara flokka eru náin tengsl, og væri hægt að tala um stöðuga þróun frá fyrsta til fjórða flokks. Hver flokkur tekur nefnilega upp umræðuefni flokksins á undan og bætir öðrum nýjum við, og þannig er sífellt fjallað um aðalefnið, fyrirmyndarkonunginn, á flóknari og umfangsmeiri hátt. Einföld dyggðaskrá verður smám saman að kerfisbundnum hugleiðingum um konungvaldið í öllu sínu samhengi. En þessi þróun er samt ekki annað en hugmynd, því að flokkarnir fjórir taka engan veginn hver við af öðrum í tímans rás: þeir eru allir til samtímis. Meðal hinna sex 'furstaspegla' frá Karlungatímabilinu má finna fulltrúa allra flokkanna fjögurra, og um þá alla eru einnig skýr dæmi á 12. og 13. öld. Það er því ekki að furða þótt H.H. Anton, sem fæst einungis við verk Karlungatímabilsins, haldi því ákveðið fram að ekkert sé sameiginlegt í formgerð þeirra: '*Den karolingischen Fürstenspiegel in formaler Hinsicht gab es nicht*'.³⁰

Hann lætur sér síðan nægja að búa til lista yfir þau umræðuefni³¹ sem tekin eru til meðferðar í þessum verkum: það sem skapar einingu bókmenntagreinarinnar er að sérhver 'furstaspegill' fjallar um eitt eða fleiri umræðuefni á þessum lista. Þótt listi Antons sé gerður eftir verkum Karlungatímabilsins, hefur hann að geyma umræðuefni þeirra fjögurra flokka, sem áður voru taldir, og má líta á hann í heild sinni sem e.k. efnisskrá yfir fjórða flokkinn, sem er efnismestur, því að hann felur einnig í sér umræðuefni hinna flokkanna þriggja. Listinn er á þessa leið í nokkuð breyttri mynd og aðlagðri að þeirri flokkaskiptingu, sem hér hefur verið notuð.³²

1) Afstaða konungsvalds og kirkjuvalds, staða konungsins í þeirri al-

²⁹ Svo virðist sem *De eruditione filiorum nobilium* og *De morali principis instructione* séu fullgerðir hlutar af verki Vincentius frá Beauvais, en *De eruditione principum* (sem síðar var ranglega eignað Tómasi frá Akvínó) sé ágríp af því eins og það átti að verða í heild, og hafi samstarfsmenn Vincentius gefið það út eftir dauða hans (sbr. Berges, tilvitn., bls. 185 o. áfr. og bls. 303 o. áfr.).

³⁰ H.H. Anton, *Fürstenspiegel und Herrscherethos*, bls. 89, n. 64.

³¹ 'Themenkreise', sama stað.

³² Sama stað. Eins og H.H. Anton raðar umræðuefnunum upp er listinn svona: '1) Die Stellung des Königs in der Weltordnung (Minister, Vicarius Dei); 2) Bedeutung der

heimsskipan, sem guð hefur ákveðið, skilgreining orðsins *rex* og andstæðan *rex* og *tyrannus*.

2) *Virtutes regiae*, fyrirmyndarkonungurinn, siðferði konungs í einkalífi og stjórnámálum, laun konungs eftir dauðann (og refsing ef svo ber undir).

3) Dæmi um konunga (Sál, Davíð, Salómon, ættfeður þess konungs sem verkið er samið fyrir).

4) Starf konungs og hlutverk hans sem verndari þeirra, sem eru minnimáttar, og fyrirmynd þegna sinna. Aðferðir hans við að beina þegnum sínum á rétta braut og viðhalda dyggðum í ríkinu.

Hinir einföldustu 'furstaspeglar' fjalla einungis um annað umræðuefnið á þessum lista, dyggðirnar, en hin verkin bæta við öðrum umræðuefnum, uns þau eru flestöll eða öll tekin fyrir í verkum fjórða flokksins. En þessi listi Antons sýnir, að öll þau umræðuefni, sem tekin eru til meðferðar í 'furstaspeglum' miðalda fram á 13. öld a.m.k., voru fyrir hendi þegar í upphafi, og efnisvalið í hinum einstöku verkum fer því eftir höfundunum og þeim markmiðum sem þeir höfðu í huga, en ekki eftir ritunartíma og einhverri sögulegri þróun þessarar bókmenntagrein.

Þetta síðasta atriði er mikilvægt. Ef hægt væri að sýna fram á beina þróun, t.d. fjölgun og útvíkkun umræðuefna þessara verka í tímans rás, væri nefnilega augljóst, að um skýrt afmarkaða bókmenntagrein væri að ræða, og hægt að tala um 'furstaspegla-hefð' á miðöldum. En þótt þessi þróun hafi ekki orðið, er þá a.m.k. hægt að sýna fram á einhverja vissa fyrirmynd, sem hafi haft áhrif á þessa 'furstaspegla', hafa höfundar þeirra stuðst við eldri verk af sama tagi eða þá hins vegar skrifað gagnert á móti þeim?

Um þessi atriði hefur aldrei verið fjallað á kerfisbundinn hátt, en eftir þeim upplýsingum að dæma sem fyrir hendi eru, virðast bókmenntaleg tengsl þessara 'furstaspegla' vera ákaflega lítil. Jónas frá Orléans virðist þekkja verk Smaragds en hann styðst lítið sem ekkert

Rexdefinition (Isidor, Pseudo-Cyprian), Kontrastierung Rex-Tyrannus; Exempla des Herrschers; 3) das Amt des Königs (Ministerium, Officium), Schutz der Kirche, der Armen, Witwen und Waisen; Volksleitung; Correctio der Untertanen, Vorbildhaftigkeit des eigenen Handelns; Bedeutung der Ratgeber; 4) Virtutes regiae und Privatmoral (Selbstlenkung), Lohn und Straf des Herrschers; Korrelatverhältnis Herrschertugend-Volkswohl'.

við það.³³ Sedulius Scotus notar hvorki verk Smaragds né Jónasar.³⁴ Hincmar mun hafa þekkt verk Jónasar, en honum virðist vera meira í mun að bæta við það en skrifa um sömu hluti og fyrirrennarinn.³⁵ Ernold svarti er eini höfundur Karlungatímabilsins, sem styðst rækilega við eldri 'furstaspegil', þ.e.a.s. verk Smaragds, en hann er líka sá eini, sem semur ekki verk sitt í beinum pólitískum tilgangi, því að hann orti *Elegíu* sína ekki til að hafa áhrif á Pippin konung, heldur til að sættast við hann og fá að snúa aftur úr útlegð.³⁶

Það er því engan veginn hægt að tala um 'furstaspegla-hefð' á Karlungatímabilinu, og jafnvel þótt svo hefði verið, hefði hún rofnað að því loknu. Wilhelm Berges fullyrðir nefnilega að 'furstaspeglar' þessa tíma hafi ekki haft nein áhrif á sams konar verk 12. og 13. aldar, – það sé jafnvel ekki til nein sönnun fyrir því að menn hafi yfirleitt lesið þau á þessum tíma.³⁷ Um 'furstaspegla' 12. og 13. aldar gegnir svo mjög svipuðu máli og verk Karlungatímabilsins. Fyrstu tvö verkin úr þeim hópi, *De principis instructione* eftir Giraldus og *Speculum regum* eftir Gottfred frá Viterbo virðast ekki hafa haft nein áhrif á bókmenntir yfirleitt.³⁸ *La Philippide* eftir Guillaume le Breton er samin sem svar við *Carolinus* eftir Egidius frá París, og hafði þetta fyrrnefnda verk nokkur áhrif, en ekki á yngri 'furstaspegla' heldur á sagnaritun.³⁹ Á sama hátt hafði *Liber de regimine civitatum* eftir Jóhannes frá Viterbo áhrif á *Le livre du trésor* eftir Brunetto Latini, sem á ekkert skylt við 'furstaspegla'.⁴⁰ Hvað snertir þau verk, sem samin voru um miðja 13. öld, þá

³³ 'Jonas kennt also seinen aquitanischen Vorläufer, ist ihm aber nicht im Essentiellen verpflichtet', H.H. Anton, tilv. rit, bls. 216.

³⁴ 'Direkte Beziehungen zu den kontinentalen Autoren derselben Literatur scheint er kaum aufzuweisen', H.H. Anton, tilv. rit, bls. 263, n. 582.

³⁵ Sbr. Wilhelm Berges, *Die Fürstenspiegel*, bls. 3, n. 3. Hincmar virðist hafa notað handrit, sem hafði m.a. að geyma brot úr verki eftir Jónas ásamt tilvísunum í kirkjufeður o.fl. Sbr. H.H. Anton, tilv. rit, bls. 222 og 286.

³⁶ Um verk Ernolds svarta sjá H.H. Anton, tilv. rit, bls. 190–98.

³⁷ Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 3.

³⁸ Sama stað, bls. 294. Um *Speculum regum* sjá einnig Wattenbach-Schmale, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I*, Darmstadt 1976, bls. 77–92. Þetta verk virðist hafa verið lesið, en þó ekki mikið, í lok miðalda.

³⁹ H.F. Delaborde: *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton I*, París 1885, bls. lxxvii.

⁴⁰ Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 299.

virðast sum þeirra hafa haft áhrif á rit 14. aldar og yngri⁴¹ – og má vera að þá hafi orðið til raunveruleg ‘furstaspegla-hefð’ – en þá er komið út fyrir ramma þess tímabils sem varðar Konungsskuggsjá: hversu vel sem norsk höfundurinn kann að hafa þekkt bókmenntir Evrópu eru þessi rit of ung og of dreifð til að hafa getað myndað einhvers konar ‘hefð’ í hans augum.

Niðurstaðan er því sú að ‘furstaspeglar’ þess tímabils, sem hér er verið að fjalla um, séu ekki háðir hver öðrum: höfundar þessara verka eru yfirleitt einangraðir og þekkja ekki verk fyrirrennara sinna, eða styðjast a.m.k. ekki við þau. Þess vegna er ekki hægt að tala um neina ‘furstaspegla-hefð’ fyrir miðja 13. öld a.m.k.; ef þessi verk eiga eitt-hvað sameiginlegt verður að leita þess annars staðar en í gagnkvæmum áhrifum.

Fyrsta skýringin á þessum ‘furstaspegla-bókmenntum’, sem manni dettur í hug, er sú að þessi verk séu byggð á einhverjum sameiginlegum heimildum. Slíkar heimildir eru til, og er auðvelt að benda á þær; má t.d. nefna *De duodecim abusivis saeculi* eftir Pseudo-Cyprianus, sem hafði mjög mikil áhrif á verk Karlungatímabilsins, og *De civitate dei* eftir Ágústínus, sem hafði reyndar mjög víðtæk áhrif á allar miðaldabókmenntir fram á 13. öld a.m.k. En rit af þessu tagi eru þó ekki heimildir fyrir efnisvali og formgerð þessara ‘furstaspegla’ heldur fyrst og fremst fyrir þeim hugmyndum, sem þar eru settar fram. Með því að vísa til slíkra grundvallarrita er því ekki verið að segja annað en það að ‘furstaspeglar’ þessa tímabils hafi verið undir sömu sökina seldir og aðrar lærdar bókmenntir miðalda, og þar komi fram þær hugmyndir, sem ‘lágu í loftinu’ ef svo má segja.

En þegar leitað er nákvæmar að heimildum hvers rits, kemur í ljós, að þau eru gjarnan nátengd ritum, sem eru ekki hluti af þessum ‘furstaspegla-bókmenntum’ og eru mismunandi innbyrðis. Í riti sínu *Via regia* tekur Smaragdus t.d. upp langa kafla svo til orðréttu úr uppbyggilegum ritum, sem hann hafði sjálfur samið, *Diadema monachorum* og *Skýringum við Benedikts-reglu*.⁴² Þegar Jónas frá Orléans samdi

⁴¹ Þetta á ekki síst við um ritið *De eruditione principum*, sem virðist hafa verið samið upp úr ‘seðlum’ Vincentiusar frá Beauvais (sbr. athugasemd 28), en var gjarnan eignað miklu frægari höfundi, Tómasi frá Akvíno (sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 309).

⁴² H.H. Anton, tilv. rit, bls. 133 og áfram.

De institutione regia, notaði hann kafla úr riti sínu *De institutione laicali* og úr ályktunum kirkjubings í París 829, sem hann hafði sjálfur skrásett.⁴³ Á 13. öld byggir Guibert frá Tournai stóra hluta af verki sínu *Eruditio regum et principum* á áttundu bók *Speculum doctrinale* eftir Vincentius frá Beauvais.⁴⁴

Það er jafnvel hægt að ganga ennþá lengra og tengja þá fjóra flokka 'furstaspeglar', sem áður voru taldir, við ólíkar bókmenntagreinir miðalda. Það er nefnilega greinilegt, að verk fyrsta flokksins eru náskyld venjulegum uppbyggilegum ritum, eða verkum sem ætluð eru til uppbyggingar öðrum stéttum, svo sem *Diadema monachorum*. Á sama hátt eru verk annars flokksins nátengd sagnfræði, og er reyndar sáralítill eða enginn munur á verkum eins og *Speculum regum* eða *La Philippide* og venjulegum söguritum. Loks standa verk tveggja síðustu flokkanna mjög nálægt almennum yfirlitsritum eða heimspekilegum ritum um stjórnmálafræði: vera má að verk Vincentiusar frá Beauvais, sem hann kallar á einum stað 'opus universale',⁴⁵ hefði alls ekki orðið 'furstaspefill' heldur alfræðibók um stjórnmál, ef honum hefði tekist að ljúka því samkvæmt upphaflegri áætlun.

Nú fer málið heldur að vandast, því ekki verður hjá því komist, að þessar síðustu niðurstöður veki þá spurningu hvort þessar 'furstaspeglar-bókmenntir' séu yfirleitt til sem sérstök bókmenntagrein, hvort hér hafi í rauninni ekki verið spyrt saman rit, sem áttu harla lítið sameiginlegt annað en að fjalla á einhvern hátt um konunga. Ef maður skilgreinir bókmenntagrein á þann hátt, að hún sé samsafn af ritum eftir höfunda, sem vissu hverjir um aðra, fylgdu sömu fyrirmyndum eða líktu hverjir eftir öðrum og hlýddu sömu reglum í ritsmíðum sínum – og það er erfitt að halda fram annarri skilgreiningu – er augljóst, að þessir 'furstaspeglar' eru ekki sjálfstæð og afmörkuð bókmenntagrein. Það má jafnvel ganga svo langt að segja, að eins og þessum svokölluðu 'furstaspeglum' er venjulega lýst, er þessi ákveðna 'bókmenntagrein', a.m.k. að því er snertir tímabilið fram yfir miðja 13. öld, hreinn tilbúningur 19. aldar fræðimanna.

Ég vil þó ekki halda því fram að strika beri þessi rit algerlega út úr

⁴³ Sama rit, bls. 211 og áfram.

⁴⁴ Sbr. inngang rits A. de Poorter, *Le traité Eruditio regum et principum de Guibert de Tournai*, Louvain 1914.

⁴⁵ Í formála *De eruditione filiorum nobilium* (sbr. útg. Arpad Steiner, bls. 3, og Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 305).

bókmenntasögu miðalda sem bókmenntagrein. Þau eru það að vissu leyti, en stöðu þessarar bókmenntagreinar er á allt annan veg háttað en venjulega hefur verið talið. Segja má, að í menningarheimi miðalda séu þessir ‘furstaspeglar’ staddir á einhverjum fremur óljósum stað, þar sem mætast uppbyggileg rit um siðferði, stjórnmálarit og sagnfræðirit, og þeir séu á vissu ‘reiki’ milli þessara bókmenntagreina.⁴⁶ Samt sem áður hafa þessi verk í heild sinni vissa einingu, vegna þess hvernig þar fléttast saman þau umræðuefni eða þemu sem áður voru nefnd. Þema ‘fyrirmyndarkonungsins’ er ekki aðeins leiðsögupráður, sem gerir kleift að skilgreina hvað ‘furstaspegill’ er, heldur verður það í þessum verkum að eins konar miðpunkti í þema-samsafni, þar sem siðfræðilegir, pólitískir og sögulegir þættir, sem komnir eru úr ýmsum áttum, fléttast saman eftir reglum af því tagi, sem flokkaskiptingin gefur til kynna (og geta verið mjög margvíslegar).

En ástæðunnar fyrir þessari einingu verkanna er að leita utan bókmenntasviðsins: ‘Furstaspeglar’ þessa tímabils miðalda eru samdir án beinna tengsla sín á milli, en við svipaðar aðstæður, – það er að segja í ákveðnum tengslum við konung eða höfðingja (og skiptir litlu máli í þessu sambandi hvort tengslin eru jákvæð eða neikvæð) og endurspeglu þannig þær hugmyndir, sem við hann eru bundnar. Þegar ekki er gerður skýr greinarmunur á hegðun í einkalífi og opinberu siðferði, þegar svo er litið á að konungur eigi að vera dyggðugur og tryggja að þegnar hans séu það líka – því einungis ‘rex iustus’ er lögmætur konungur, – og sagan, ekki síst biblúsagan, er álitin vera leiðarvísir (‘magistra vitae’) fyrir stjórnámálamenn, – þá er ljóst að persóna konungsins sameinar öll þau atriði, sem mynda ‘furstaspeglar’ þegar í upphafi. Það er því fullkomlega eðlilegt að hliðstæð verk séu rituð hvert óháð öðru á mjög ólíkum tímum og stöðum.⁴⁷

Um þetta mætti margt segja, en nú er kominn tími til að víkja aftur að Konungsskuggsjá og athuga hver kunni að vera tengsl hennar við erlenda ‘furstaspeglar’. Það var lengi talið svo augljóst að norska ritið tilheyrði þessari svokölluðu bókmenntagrein, að fræðimenn gerðu sér ekki það ómak að athuga málið, heldur létu sér nægja óljósar fullyrð-

⁴⁶ Kleineke komst að nokkuð svipaðri niðurstöðu, sbr. athugasemd 22.

⁴⁷ Það er því ekki fjarri lagi að útskýra þessa ‘furstaspeglar’ með almennri þörf fyrir slík verk, eins og H. Hellmann gerir (*Sedulius Scotus*, Quellen und Untersuchungen zur lateinische Philologie des Mittelalters, München 1906, bls. 1–2), þótt það hugtak þarfnist að sjálfsgöðu nánari skýringar.

ingar eins og þá, að Konungsskuggsjá líktist sumum 'furstaspeglum' en ekki öðrum, og hefði höfundur hennar kannski fylgt mörgum fyrirmyndum. En Sverre Bagge, sem er sá eini, sem hefur rannsakað málið, kemst að allt annarri niðurstöðu. Hann segir fyrst að í Konungsskuggsjá sé ekki að finna nein merki um áhrif frá erlendum 'furstaspeglum',⁴⁸ og eftir að hafa rannsakað mjög vandlega stjórnálahugmyndir hins norska höfundar, gengur hann enn lengra og segir að hann hafi sennilega ekki lesið neinn erlendan 'furstaspegil' og þekki ekki þessa bókmenntagrein.⁴⁹

Þessi kenning Sverre Bagge er tvímælalaust rétt, en hún er þó ekki lokasvar við þeirri spurningu, sem sett var fram áðan. Hafi höfundur Konungsskuggsjár ekki þekkt neinn 'furstaspegil' eldri, er hann að því leyti ekki ólíkur mörgum höfundum slíkra rita og gæti þess vegna vel hafa samið eins konar norskan 'furstaspegil', enda bendir Sverre Bagge líka á að ýmislegt sé sameiginlegt með norska ritinu og þessum erlendu verkum.⁵⁰ Spurningin er því fyrst og fremst sú hvort höfundur Konungsskuggsjár sé í svipaðri stöðu gagnvart konungi og höfundar hinna erlendu 'furstaspeglar' og hvort sú staða leiði til þess að fjallað sé um samskonar efni eftir svipuðum reglum. Eins og uppbyggingu Konungsskuggsjár er háttað má finna í henni þrjú atriði, sem gefa tilefni til almenns samanburðar við erlenda 'furstaspeglar'. Eru þau í fyrsta lagi tengslin við persónu konungsins, í öðru lagi uppbygging verksins í heild, og í þriðja lagi uppbygging og efni þriðja bólsins, hins svokallaða 'konungsbólks'. Verður því fjallað um þessi atriði hvert fyrir sig.

1) Konungsskuggsjá er að því leyti ólík flestum 'furstaspeglum' að ekkert í verkinu gefur til kynna að hún sé rituð fyrir einhvern ákveðinn konung: hún er ekki tileinkuð konungi og hann er hvergi ávarpaður ur beint. Þetta atriði, sem menn virðast aldrei hafa gefið mikinn gaum,

⁴⁸ Sverre Bagge, *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, bls. 22.

⁴⁹ Sama stað, bls. 258.

⁵⁰ Sverre Bagge dregur því ekki beinlínis í efa, að Konungsskuggsjá sé 'Fürstenspiegel' (sama stað, bls. 22–23), en hann skoðar vandamálið frá praktísku sjónarmiði. Öll þessi rit eiga það sameiginlegt að fjalla mjög ítarlega um konung, og þar sem þessir 'furstaspeglar' eru langstærsti hluti þeirra erlendra rita um stjórnálahugfræði, sem ekki eru samin af sérfræðingum í kirkjurétti eða Rómarrétti, liggur í augum uppi að það eru fyrst og fremst þeir, sem nothæfir eru til samanburðar ef menn ætla að rannsaka stjórnálahugfræðingarnar Konungsskuggsjár í evrópsku samhengi. Eins og Sverre Bagge afmarkar rannsóknarefni sitt er þessi aðferð góð og gild, hvaða skoðun sem menn hafa á því hvort Konungsskuggsjá geti talist 'furstaspegill' eða ekki.

gerir það ólíklegt að verkið sé beinlínis ritað fyrir Hákon konung eða hann hafi beðið um það til að uppfræða syni sína. Þrátt fyrir þetta er ekki loku fyrir það skotið, að höfundur Konungsskuggsjár hafi verið í sömu stöðu gagnvart konungi eða svipaðri og höfundar hinna erlendu 'furstaspegla'. Til að komast að raun um það verður að athuga hlutverk hans í ritinu: er hann aðalpersóna þess og eru þau vandamál sem snerta hann kynnt sem aðalefni bókarinnar?

Staða konungs í þessu norska riti er fremur undarleg og jafnvel tvíræð. Í formálanum segir höfundur mjög skýrt: 'Svo á konungur hver sem einn að sjá í þessa skuggsjón' – og virðist það benda til þess að verkið sé samið fyrir konunga og sé starf þeirra og hlutverk aðalatriðið – en hann bætir strax við: 'En þó að það nafn sé heldur á að kónigs skuggsjón sé kallað, þá er hún skipuð öllum og þar með heimild svo sem almenningur, því að hverjum er kostur í að sjá er vill'.⁵¹ Konungsskuggsjá er því samin fyrir nokkuð breiðan lesendahóp en ekki gerð sérstaklega fyrir konung eða konunga.

Eins og mönnum er kunnugt er norska ritið samtalsbók. Þetta bókmenntaform er ekki notað í erlendum 'furstaspeglum' eldri, þótt e.t.v. mætti halda því fram að bréfaskiptaformið, sem notað er í ritinu *Morale somnium Pharaonis*, sé því hliðstætt og einnig spurninga- og svaraformið í verkinu *Libro de la nobleza y lealtad*. Í báðum þessum ritsmíðum er bókmenntaformið notað á þann hátt að kenningar og skoðanir höfundar eru settar fram eins og svör við fyrirspurnum konungsins sjálfs. Um samtalsformið í Konungsskuggsjá gegnir hins vegar allt öðru máli. Höfundur setur á svið 'föður' og 'son', sem eru ekki nafngreindir eða kynntir nánar, en eru ekki á nokkurn hátt konunglegar persónur. 'Faðir' hefur áður verið hirðmaður og 'sonur' ætlar að fara að fordæmi hans og þjóna konungi, en það kemur vitanlega alls ekki til greina að hann geti orðið konungur sjálfur. Mikill hluti samtalsins snýst í kringum vandamál, sem sett eru í samband við væntanlegan feril 'sonar'. Í formálanum er svo látið heita, að 'sonur' hafi skrifað ritið til að varðveita kennslu 'föður'.⁵²

⁵¹ *Konungs skuggsjá*, útg. Ludvig Holm-Olsen, Ósló 1983, bls. 2. (Hér er jafnan vitnað í þessa útgáfu).

⁵² Anne Holtmark reynir að vísu að benda á hliðstæðu: 'Et annet 'kongespeil' som er formet som en fars formaninger til sin sønn er Ludvig den helliges råd til sin sønn Philippe, overs. til sv. i middelalderen' (*Kulturhistorisk leksikon IX*, 62). En hér er ekki um raunverulega hliðstæðu að ræða: í *Enseignemens au Prince Philippe* (sem virðist vera

Að þessu leyti er Konungsskuggsjá því gerólik hinum erlendu 'furstaspeglum': hún er ekki samin fyrir konung og konungur er ekki aðalpersónan. Það er ekki hægt að bera norska ritið saman við verk eins og *L'enseignement des princes* eftir Robert frá Blois. Það er að vísu samið fyrir riddara og lýsir þeim dyggðum, sem þeir eiga að hafa, en snertir þó konung alveg beint, því að hann er einmitt fremstur riddara og á að hafa allar dyggðir þeirra í enn ríkara mæli en aðrir. Konungsskuggsjá er ætluð öllum, þar á meðal konungi, en hún fjallar um vandamál, sem snerta 'son' fyrst og fremst og eru mörg hver langt frá því að tengjast konungi og hlutverki hans. Höfundur Konungsskuggsjár er því alls ekki í sömu stöðu gagnvart konungi og höfundar hinna erlendu 'furstaspegla' og semur verk sitt frá öðrum sjónarhóli.

2) Til þess að glöggva sig betur á því sem hér hefur verið sagt er rétt að líta nánar á umræðuefni 'föður' og 'sonar' og heildarbyggingu verksins. Konungsskuggsjá skiptist eins og kunnugt er í þrjá bálda, kaupmannabálk, hirðmannabálk og konungsbálk og ákvarðast tveir hinir fyrstu af því að 'sonur' ætlar fyrst að gerast kaupmaður um nokkurt skeið og leita síðan inngöngu í hirðina til að verða konungsmaður. Þetta er uppbygging, sem ekki finnst í neinum erlendum 'furstaspeglum', og þar að auki hefur ekkert þessara erlendu verka neitt sem líkist kaupmannabálknum: það sem í honum stendur er alveg óskyld umræðuefnum þeirra. Maður gæti ætlað að hirðmannabálkurinn væri meira í anda 'furstaspegla' af tveimur síðari flokkunum, enda eru stundum í slíkum ritum kaflar um hirð konungsins. En þó er veigamikill munur á þeim og Konungsskuggsjá. Í erlendu ritunum er fjallað um hirðina og skipan hennar frá sjónarmiði konungs og áhersla lögð á stöðu hans gagnvart hirðmönnum.⁵³ Hirðmannabálkur norska ritsins er hins vegar saminn fyrir ungan og fáfróðan mann, sem vill fá inn-

samið 1270 og því áreiðanlega yngra en Konungsskuggsjá) er 'faðir' konungurinn sjálfur og 'sonur' ríkisarfinn.

⁵³ Slíkir kaflar virðast þó ekki vera eins algengir og búast mætti við, og fjalla gjarnan um það hvernig konungur eigi að velja sér ráðgjafa og hvaða hættur honum geti stafað af smjðri og undirferli. Í *De rectoribus christianis* eftir Sedulius Scotus heitir 6. kafli t.d. 'Quales consiliarios et amicos bonum principem habere decet', og 4. kafli í *De regis persona et regio ministerio* eftir Hincmar frá Reims heitir 'Quales sibi adhibere debeat rex consiliarios'. Í *De morali principis instructione* eftir Vincentius frá Beauvais fjallar fjórði hluti verksins um hættur af smjðri o.þ.h. (sbr. Wilhelm Berges, tilv. rit, bls. 308).

göngu í hirðina, og litið er á öll mál frá sjónarmiði hirðmannsins sjálf. Þar eru t.d. heilmiklar ráðleggingar fyrir mann, sem kemur í fyrsta skipti í konungsgarð og vill því vita hvernig hann á að koma fram, hvaða afstöðu hann á að hafa gagnvart öðrum og hvenær og hvernig hann á að ávarpa konung til að biðja um inngöngu.⁵⁴ Kaflar af þessu tagi eiga sáralítið eða ekkert erindi í 'furstaspeglum', enda er þá ekki að finna í slíkum ritum: þeir eru miklu skyldari einhvers konar 'Corteggiano'. Niðurstaðan verður því sú, að stór hluti Konungsskuggsjár sé allveg fyrir utan ramma 'furstaspeglanna' og heildarbygging verksins eigi ekkert skylt við þau rit.

3) Þá er eftir konungsbálkurinn: það er eini hluti verksins, sem er í raun og veru hægt að bera saman við erlendu ritin, því að í honum er að finna flest þau efnisatriði, sem fjallað er um í ítarlegustu 'furstaspeglum' Vesturlanda. Anne Holtmark kallaði þennan bálk líka 'hina eiginlegu Konungsskuggsjá',⁵⁵ og Eirik Vandvik hélt því meira að segja fram að titillinn ætti einungis við hann – hinir bálkarnir tveir væru seinni tíma viðbætur.⁵⁶ Það er því rétt að athuga nánar hver er staða konungsbálksins innan verksins og hvort hægt er að líta svo á að hann sé einhvers konar 'Fürstenspiegel' felldur inn í heild, sem sé annars eðlis.

Nú vill svo til að konungsbálkurinn er, eins og hinir bálkarnir tveir, samtali milli 'föður' og 'sonar' og þannig ótvírætt hluti af heildarbyggingu verksins. En sé það fyllilega eðlilegt fyrir þessar tvær persónur að ræða um kaupmenn og hirðmenn, þar sem 'sonur' ætlar að verða hvort tveggja á sínum framaferli, gegnir öðru máli um konunginn: það umræðuefni er greinilega nokkuð fyrir utan aðalefni bókarinnar, eins og það var skilgreint í upphafi. Inngangsorð konungsbálksins benda líka til þess að hann sé í rauninni nokkurs konar innskot eða frávik frá að-

⁵⁴ Hins vegar er ekki að finna í Konungsskuggsjá neinar ráðleggingar handa konungi um val á hirðmönnum og ráðgjöfum né viðvaranir við hættum, sem af undirferli þeirra og smjæðri gæti stafað. En 'sonur' er á einum stað varaður við þrettum annarra hirðmanna (*Konungs skuggsjá*, bls. 47–48).

⁵⁵ '2. del er om kongsmannen og ender med det egentl. *speculum regale*, om kongen'. (*Kulturhistorisk leksikon IX*, 63).

⁵⁶ Eirik Vandvik, 'Gåter i Kongsspegelelen' og 'A new approach to the Konungs Skuggsjá' í *Studier*, bls. 63–70 og 71–79. Sbr. t.d.: 'Bolken om kongen er det *opphavlege* Konungs Skuggsjá' (bls. 70), og 'The title Konungs Skuggsjá, *Speculum regale*, seems very far-fetched as applied to the first main part of the tripartite dialogue, whereas it is completely relevant to the third dialogue' (bls.75).

alefninu. 'Sonur' segir: 'en ég vil þó nú enn að sinnsökum forvitnast um stærri menn heldur en þá er þjóna skulu undir þeim er ríkir eru', og skömmu síðar slær hann vísna varnagla, sem sýna að þetta umræðuefni er annars eðlis en samtalið fram að þessu: 'þarf ég fyrir því að þér skýrið innilega fyrir mér þessa hluti sem nú hefi ég spurða, ef yður sýnist svo að það sé eigi til heimsklega spurt eða mér sé eigi of mikil dirfð í að forvitnast um athæfi svo stórra manna'.⁵⁷ (Innskotseðli þessa bálks verður enn skýrara, ef menn gera ráð fyrir því, eins og sumir hafa talið, að Konungsskuggsjá sé ófullgert verk.⁵⁸) Þetta atriði leggur að mínum dómi kenningu Eiríks Vandviks í rústir, því að það er harla ólíklegt að aðalpersónur samtalsins hafi verið fundnar upp vegna þess hluta verksins, þar sem umræðuefnið stendur þeim fjærst og kemur þeim minnst við. Vandvik gerir ráð fyrir að formálinn sé upprunalegur og hafi konungsbálkurinn komið beint á eftir honum í frumgerð verksins: í slíku riti væri langeðlilegast að persónurnar væru konungur og sonur hans. Skoðun Anne Holtmark á því hvað sé hin eiginlega Konungsskuggsjá missir einnig mikið af gildi sínu, því að erfitt er að trúa því að bálkur, sem er á vissan hátt útúrdúr, sé samt aðalefni bókarinnar.

Þótt konungsbálkurinn sé sérstæður, er hann samt ekki sjálfstæður 'furstaspegill' innan verksins, og það er ekki hægt að einangra hann frá heildinni og gefa honum sérstaka þýðingu: hann er frávik, en innan þeirrar dagskrár umræðunnar, sem mörkuð var í formálanum.

Svo virðist sem þessi staða konungsbálksins í verkinu skýri þann mun, sem er á honum og hinum erlendu 'furstaspeglum', og nú er rétt að athuga nánar. Þá er fyrst að telja, að höfundur Konungsskuggsjár fjallar svo að segja ekkert um það atriði sem er kjarni málsins í flestum

⁵⁷ *Konungs skuggsjá*, bls. 72 og 73.

⁵⁸ Benda má á, að í þessu sambandi skiptir merking orðasambandsins 'að sinnsökum' talsverðu máli. Það finnst ekki í fyrstu útgáfu orðabókar Fritznars, heldur aðeins í 4. bindi hennar frá 1972 (Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo) og er þar þýtt 'denne gang', en eina tilvísunin er til þessa staðar í Konungsskuggsjá. Þessi merking virðist þó ekki eiga fyllilega við. Ef hins vegar er gert ráð fyrir því að orðasambandið þýði 'um stundarsakir', verður allt skýrara, og þá er þessi setning í samræmi við það sem 'sonur' sagði rétt áður. Samhengið er þannig: '(sonur:) En ég þykjumst það sjá, að svo horfir þessi ræða til að enn munu þeir margir hlutir eftir vera er þeim manni man nauðsyn að vita og verða vel áskynja er sæmdarmaður vill með konungum vera eða öðrum stórhöfðingjum, og stunda ég enn til þeirrar ræðu fram á leið. En ég vil þó enn að sinnsökum . . .' Þessi orð verða varla skilin öðru vísi en að höfundur hafi ætlað að víkja aftur að hirðmönnum að konungsbálkinum loknum.

erlendum 'furstaspeglum': andstæðuna milli góðs og vonds konungs, milli 'rex iustus' og 'tyrannus' (eða 'rex impius'). Þetta er einkum og sér í lagi athyglisvert, vegna þess að konungsbáلكurinn hefur sérstöðu í verkinu að þessu leyti. Í upphafi kaupmannabálksins gerir höfundur nefnilega skýran mun á 'þeim er kaupmenn eru réttir' og 'þeim er sér gefa kaupmanna nöfn og eru þó mangarar eða falsarar, selja og kaupa ranglega',⁵⁹ og í upphafi hirðmannabálksins gerir höfundur einnig greinarmun á þeim hirðmönnum 'er varðveita hina bestu síðu' og hinum 'er meðal síðarmenn eru eða varla svo'.⁶⁰ Lesandinn á því von á einhverri samskonar skilgreiningu á góðum og vondum konungi í byrjun konungsbálksins, en hana er þar hvergi að finna. Af þessu leiðir síðan að ekki er rætt beinlínis um 'fyrirmyndarkonunginn' sem slíkan: Í Konungsskuggsjá er engin eiginleg dyggðaskrá í líkingu við þær sem eru í erlendum 'furstaspeglum' og því síður skrá yfir þá lesti sem konungi ber að varast. Höfundur segir einungis, að konungur eigi að vera réttlátur, margfróður og vitur og lýsir því hvernig framkoma hans gagnvart undirmönnum hans á að vera, en að öðru leyti er svo til ekkert fjallað um siðferði hans í stjórnámálum eða einkámálum.⁶¹

⁵⁹ *Konungs skuggsjá*, bls. 4.

⁶⁰ *Konungs skuggsjá*, bls. 38.

⁶¹ Munurinn á Konungsskuggsjá og erlendum 'furstaspeglum' er hér mikill. Í erlendu ritunum eru gjarnan heilar kaflaraðir um hinar einstöku dyggðir (sbr. t.d. *Via regia* eftir Smaragdus frá Saint-Mihiel: '3. De timore, 4. De sapientia, 5. De prudentia, 6. De simplicitate' o.s.frv.), eða þar eru kaflar í svipuðum anda um hin ýmsu atriði í hlutverki hans og þær dyggðir sem hann verður að hafa (sbr. *De rectoribus christianis* eftir Sedulius Scotus: '4. De regia potestate non tam opibus et fiducia fortitudinis, quam sapientia cultuque pietatis peroranda'. Sbr. einnig *De morali principis instructione* eftir Vincentius frá Beauvais: 'II,15. Reges et presidentes debent scire sacram scripturam; 16. Rex omnes debet precellere in bonitate; 17. De sapientia, potentia et bonitate'). – Í Konungsskuggsjá er hins vegar einungis að finna almennar setningar um þá kosti sem konungur þarf að hafa, og þótt undarlegt megi virðast eru hinar fyrstu þeirra lagðar 'syni' í munn: 'mér skilst það að þeir eru skyldir til er þjónustumenn eru að gæta hvors tveggja hinna bestu síða eða fróðleiks eða manvits og allrar ráðvendi, þá man allmikil skylda á þykja um hina er höfðingjarnir skulu yfir vera og allir aðrir skulu til þjóna, að þeir séu bæði fróðir og vitrir og allskýlt man þeim að elska aðra ráðvendi, þar sem þeir eigu kost á öllum öðrum til refsingar þeim sem eigi eru ráðvandar' (bls. 72–73). 'Þá hugða ég það, að hann myndi eiga allvitur að vera og forsjáll og réttlátur í öllu sínu athæfi' (bls. 73). 'Faðir' segir skömmu síðar: 'Það er hans víst skyldarembætti að nema manvit og fróðleik, og á hann víst að vera margfróður um öll dæmi þau er verið hafa að hann megi þaðan skilning af taka til allrar stjórnar þeirrar er hann þarf að hafa í sínum konungdómi' (bls. 73). Skömmu síðar vitnar 'faðir' til orða 'sonar': 'Nú á því konungur hver sem þú gast víst að

Á hinn bóginn er fjallað nokkuð rækilega um starf og hlutverk konungsins í þessu norska riti, og þar er að finna hefðbundin dæmi eða *exempla* um Sál, Davíð og Salómon og skilgreiningu á konungsvaldi og kirkjuvaldi og afstöðu þeirra. Samt er þetta ekki kerfisbundin umfjöllun um konungsvaldið eins og í ‘furstaspeglum’ fjórða flokksins, því að samtal ‘föður’ og ‘sonar’ snýst í kringum eitt meginefni, sem sé dóma og dómsvald, og rætt er um önnur efni út frá því.

Þannig er allt séð frá ákveðnu sjónarhorni. Segja mætti jafnvel að ef konungurinn er í miðpunkti þessarar umræðu sé það vegna hlutverks hans sem dómari, en hún virðist þó jafnframt vera ætluð öllum þeim, sem hafa eitthvert dómsvald með höndum. Sögurnar um Sál, Davíð og Salómon eru ekki sagðar sem dæmi um góða og vonda konunga heldur um dóma, og túlkar höfundur þær samkvæmt því sjónarmiði. Persónuleiki og kostir eða gallar þessara konunga verða þannig atriði því til skýringar hvers vegna einn dómur var réttlátur en annar ekki, og er því ekki verið að fjalla um fyrirmyndarkonung í breiðum skilningi og andstæðu hans (nema þá óbeint og á allt annan hátt en í erlendum ‘furstaspeglum’) heldur um góðan og vandan dómara. Skilgreiningin á afstöðu konungsvalds og kirkjuvalds er ekki sett fram sjálfur sín vegna – til að útskýra stöðu konungsins í alheimsskipuninni – heldur til skýringar á því hvers vegna Salómon hegndi Jóab.⁶² Enn skýrara verð-

vera vitur og margfróður og þó góðviljaður, að honum hæfir sjálfum að kunna á því góða skilning að hann er þó sjálfur þjónn guðs, þó að hann sé svo mjög miklaður og tignaður í háleitri guðs þjónustu’ (bls. 74). Um framkomu konungs gagnvart undirmönnum segir ‘faðir’ svo: ‘hann á sjálfur sig að sýna léttlátan og blíðan öllum góðum mönnum . . .’ (bls. 74). Hér er vikið að ýmsum dyggðum, en á ókerfisbundinn hátt, og svipuð hugmynd endurtekin margsinnis. Með því að leggja ‘syni’ fyrstu setningarnar í munn er eins og höfundur vilji gefa í skyn, að hér sé um svo augljós atriði að ræða, að ‘faðir’ þurfi ekki að kenna þau – hann útfærir þau einungis. Í framhaldinu er einkum fjallað um *dæmin*, sem konungur þarf að hugleiða. En hvergi er sagt frá konungum, sem séu ekki þryddir þessum dyggðum og leitist ekki við að auka fróðleik sinn. Þótt setningar eins og ‘konungur á að vera’ komi fyrir, er því naumast hægt að segja að þær séu liður í lýsingu á ‘fyrirmyndarkonungi’ eða hugtakið ‘fyrirmyndarkonungur’ leiki nokkurt hlutverk í bókinni í sinni venjulegu merkingu, – til þess þyrfti lýsingin að vera kerfisbundin, andstæðan einnig að vera til staðar, svo og áminning til konungs um að líkjast heldur fyrirmyndinni.

⁶² *Konungs skuggsiá*, bls. 123–25. – Höfundar eins og Jónas frá Orléans og Jóhannes frá Viterbo, sem fjölluðu á almennan hátt um valdið, settu allar slíkar skilgreiningar fram á sínum ákveðna stað í röksemdafærslunni.

ur þetta sjónarhorn, þegar höfundur fer í beinu framhaldi af þessari skilgreiningu að segja frá launum og refsingu konunga eftir dauðann. Þá er einungis minnst á það hvernig konungarnir hafa gætt dómsvaldsins: þeim konungi sem hefur kveðið upp ranga dóma er vísað eftir dauðann 'þangað sem allir dómar eru rangir dæmdir'⁶³, og þótt undarlegt megi kannski virðast er enn meiri áhersla lögð á þungar refsingar þeirra konunga, sem hafa ekki gætt þess refsivalds sem guð fól þeim, þegar hann ákvað afstöðu konungsvalds og kirkjuvalds, heldur hafa látið einhvern hluta þess af höndum. Þetta síðasta atriði er í samræmi við meginefni þessa hluta verksins, og virðist vera kjarni málsins. Þetta er eini staðurinn í Konungsskuggsjá, þar sem örlar á andstæðunni *rex iustus - tyrannus* - enda eru þar nefndir frægir harðstjórar, Sál, Heródes og Neró, – en hún er miklu takmarkaðri en yfirleitt í evrópskum miðaldaritum, byggist aðeins á einu atriði, svo að hæpið er að unnt sé að kalla þetta sömu andstæðuna.⁶⁴

Ef maður vildi staðsetja konungsbálkinn í þeirri flokkaskiptingu 'furstaspeglar' sem áður var rakin, liggur einna næst að setja hann í þriðja flokkinn, því aðalefni hans er hvernig konungur geti haldið uppi góðum siðum í þjóðfélaginu. Munurinn er þó sá, að í erlendu ritunum er skýrt frá því hvernig dyggðir konungur á að hafa og hvaða lesti hann á að varast og síðan hvernig hann geti viðhaldið þessum sömu dyggðum meðal þegna sinna, en í konungsbálkinum er fyrra efnisatriðið ekki fyrir hendi, – það er næstum því eins og gert sé ráð fyrir því, án nokkurrar verulegrar umræðu, að konungur sé dyggðum prýddur. Það sýnir þessa afstöðu vel að hvergi er gert ráð fyrir því að ódyggðir almennings kunnir að vera vondum og ódyggðugum konungi að kenna. Í hirðmannabálkinum er upplausn í þjóðfélaginu ('óáran') hins vegar rakin til þess að fleiri konungar en einn fara samtímis með völdin.⁶⁵

⁶³ *Konungs skuggsjá*, bls. 124.

⁶⁴ Um hugmyndina um *rex iustus* í Konungsskuggsjá sjá Sverre Bagge, *Den politiske ideologi i Kongespeilet*, bls. 222–61. Sverre Bagge lítur svo á að þessi hugmynd skipi mikinn sess í norska ritinu, en ég er hér að tala um andstæðuna milli *rex iustus* og *tyrannus*, sem kemur þar aðeins fram óbeint og á mjög þröngan hátt. Það er athyglisvert að ekki eru til nein orð í Konungsskuggsjá yfir þessi útbreiddu hugtök: sé hægt að kalla konungshugsjón verksins 'rex iustus' hefur höfundurinn hvorki það heiti né annað yfir hana.

⁶⁵ Höfundurinn þekkir þá skoðun, að siðgæði konungsmanna fari eftir siðgæði konungs sjálfs: 'Fyrir því að hvar sem þeir koma, þá líta allra manna augu til þeirra síða og meðferðar og allir hneigja sín eyru til þeirra orða og vænta þess allir sem vera ætti, að

Ástæðan fyrir þessu öllu er sú, að í konungsbálkinum er ekki fjallað um konungdæmi og konungsvald frá sjónarmiði konungsins sjálfs og fyrir hann. Höfundurinn forðast jafnvel að láta líta svo út, að hann sé að kenna konunginum lexíu í góðum siðum.⁶⁶ Bálkurinn er skrifaður frá sjónarmiði hirðmanna og fyrst og fremst fyrir þá, og fer efnisvalið eftir því: höfundur gefur lítinn gaum að því sem snertir konunginn sjálfan persónulega,⁶⁷ en fjallar um viðskipti hans við þá sem undir hann eru settir, og eyðir mestu máli í að tala um dómara starf hans, þ.e.a.s. starf sem hann gerir ráð fyrir að hirðmennirnir kunni einnig að taka þátt í sem ráðgjafar o.þ.h.⁶⁸

Niðurstaðan verður því sú, að þótt konungsbálkurinn sé á vissan hátt skyldur hinum erlendu 'furstaspeglum' og því 'fürstenspiegel-achtig' eins og Þjóðverjar myndu segja, er Konungsskuggsjá í heild sinni ekki angi af þessari bókmenntagrein. Höfundur er ekki aðeins fáfróður um þessi erlendu verk, heldur skrifar hann bók sína frá allt öðru sjónarmiði. Þess vegna geta þær reglur, sem ráða efnisvali og

þeir munu svo miklu framar vera en aðrir menn um siðu sína og meðferðir sem þeir verða meiri návistarmenn konungs að þjónustu eða yfirlæti en aðrir menn' (bls. 43–44). Hann telur því nauðsynlegt að hirðmenn séu vel siðaðir, því annars 'verður dæmdur óhæverskur konungur sjálfur' (bls. 44). En samkvæmt kenningu hans um 'óáran' eða upplausn í þjóðfélaginu (bls. 51–55) er þessi skoðun röng: '(faðir:) Með sama hætti verður og konungur að gera ef hann verður fyrir þeirri nauðsyn að árgalli kemur í siðu landsins eða manvit, þá fær hann eigi afhent sér sagt ríki sitt og verður heldur fyrir nauðsynja sakir láta jafnvel yfir fávitrurum sem þá var látið yfir spekingum meðan ríki stóð með bestum tíma og siðum' (bls. 51). Það eru því ekki bein tengsl milli siðgæða konungsins og almennings: ódyggðir í landinu stafa af öðrum ástæðum, og þeir tímar geta komið að konungur verði að gera sér að góðu lítt siðaða hirðmenn.

⁶⁶ Þegar höfundur útskýrir nafn bókarinnar segir hann ekki berum orðum, að konungur eigi að nota hana til að bæta sína eigin siði: 'Svo á konungur hver sem einn að sjá í þessa skuggsjón og líta fyrst á sjálfs síns siðu og þar næst á annarra þeirra sem undir honum eru, sæma þá alla er góða siðu hafa en temja þá til góðra siða með aga er eigi mega ógnarlaust numið fá' (bls. 2). Hvergi er talað um sjálfsaga: Konungur á aðeins að 'líta á sjálfs síns siðu' (til að fullvissa sig um að þeir séu góðir? til að nota þá sem fyrirmynd?) og síðan siða aðra. Sverre Bagge segir: 'Han (höfundur) uttaler seg også i flere sammenhenger kritisk om miljøet ved hirden, men sier sjelden noe som kan oppfattes som kritikk mot kongen' (*Den politiske ideologi*, bls. 233).

⁶⁷ Helsta undantekningin er 'konungsbænin' (bls. 91–97).

⁶⁸ Sbr. setningar eins og 'jarðlegir konungar eða aðrir höfðingjar þeir sem yfir dóma eru skipaðir' (bls. 88). Einnig er minnst á spekinga sem vanir eru að sitja í dómum með konungi (bls. 101).

uppbyggingu hinna erlendu 'furstaspegla', ekki skýrt Konungsskuggsjá á neinn hátt. Það verður að leita annars staðar að skýringum á þessu norska verki.

Nú kann ýmsum að finnast, að hér hafi verið lagður langur vaður að lítilli veiði. Ég tel þó að þessi niðurstaða sé á vissan hátt mikilvæg, ekki aðeins af því að jafnan er gagnlegt að kveða *errores* niður, ekki síst þá, sem búið er að endurtaka mjög oft, heldur líka af því að hún leiðir að mínum dómi inn á réttar brautir. Þeir sem hafa tengt Konungsskuggsjá við erlenda 'furstaspegla' hafa nefnilega gjarnan gert það í ákveðnu samhengi. Anne Holtsmark segir t.d. í greininni 'Kongespeillitteratur' í *Kulturhistorisk leksikon*:

Med ordet *speculum* 'speil' betegnet man fra tidlig middelalder lærebøger i moral; i nord. er ordet (vn. *skuggsjá*) første gang brukt i den mening i overs. av Alkuins bok om dyder og laster: i hellige skrifter kan man se seg selv likesom i et speil, skuggsio (GNH s.4). Slike 'speil' særlig beregnet på konger og kongesønner var det mange av i eur. litt.⁶⁹

Margir aðrir hafa sagt hið sama eins og um augljósa staðreynd væri að ræða.

Fyrir þessari kenningu virðist þó ekki vera neinn fótur. Aldrei hefur verið bent á neitt dæmi um að menn hafi á því tímabili, sem skiptir máli fyrir rannsóknir á Konungsskuggsjá, notað orðið *speculum* eða *spegill* sem samheiti fyrir kennslubækur í siðferði. Og dæmið, sem Anne Holtsmark nefnir, er rangt, eins og kemur reyndar fram í orðum hennar sjálfrar. Alcuin er alls ekki að tala um neina kennslubók í siðferði, heldur er hann að bera heilaga ritningu saman við spegil, en það er mjög gamall og útbreiddur *topos* og hefur allt aðra merkingu.⁷⁰ Hvað snertir hina 'mörgu spegla', sem ætlaðir voru konungum og konungssonum, þá ber aðeins einn 'Fürstenspiegel' eldri en Konungsskuggsjá heitið *speculum*. Það er *Speculum regum* eftir Gottfred frá Viterbo, sem er reyndar mjög sér á báti og höfundur Konungsskuggsjár hefur áreiðanlega ekki þekkt, þar sem útbreiðsla hans var sáralít-

⁶⁹ *Kulturhistorisk leksikon* IX, 61.

⁷⁰ 'Sanctarum lectio Scripturarum est cognitio beatitudinis. In his enim quasi in quodam speculo homo seipsum considerare potest, qualis sit, vel quo tendat. Lectio assidua purificat animam.' (Alcuin, *De virtutibus et vitiis*, *Patrologia latina* 101, col. 616). Norska þýðingin er í *Gamal norsk homiliebook*, útg. Gustav Indrebø, Ósló 1931, bls. 4.

il.⁷¹ Engum öðrum 'Fürstenspiegel' er heldur nokkurn tíma líkt við spegil, og reyndar virðist hugtakið 'konungsspegil' vera gersamlega óþekkt, a.m.k. fyrir lok 13. aldar. Það er fyrst á 14. öld að rituð eru verk, sem bera heitið *Speculum regis* eða *Speculum regum*⁷² og hægt er að flokka saman sem sérstaka bókmenntagrein eða anga af bókmenntagrein, en það virðist vera hrein tímaskekkja að nota orðið 'Fürstenspiegel' um rit frá eldri tímum. Þetta er mikilvægt atriði og vekur þá áleitnu spurningu, hvort það hafi ekki verið sú tilviljun, að bókar-titillinn Konungsskuggsjá frá 13. öld minnti á bókmenntaheitið 'Fürstenspiegel' frá miklu yngri tíma, sem olli því að þetta norska rit var umyrðalaust flokkað með þeim erlendu ritum, sem farið var að kalla samheitinu 'Fürstenspiegel' eða 'konungaspegla', að öllum líkindum á 19. öld. Hefur afstaða fræðimanna til Konungsskuggsjár því ekki mótast af tímaskekkju?

Nú vill svo til, að á 12. og 13. öld (og reyndar á síðari öldum líka) voru samin allmörg rit, sem báru titil settan saman úr orðinu *speculum*, *Spiegel* eða *miroir* og einhverju öðru orði, lýsingarorði eða nafnorði í eignarfalli. Það eru þessi rit, sem eru hinir eiginlegu 'speglar' í rétttri merkingu þess orðs, og er algerlega rangt – og veldur einungis ruglingi – að yfirfæra þetta heiti á aðrar ritsmíðar. Það sem 'speglarnir' eiga sameiginlegt, er ekki aðeins þetta ákveðna og mjög skýra form bókartitla, heldur líka hitt að orðið 'spegil' vísar til ákveðins tákn-máls, sem gjarnan er lýst eða skírskotað til á einhvern hátt í formála ritanna. Þetta táknmál er svo grundvöllur þeirra: ritinu er líkt við spegil og það sem í þeim stendur á að birtast lesandanum í eins konar 'spegilsýn', sem gefur því vissa merkingu og jafnvel formgerð. Greinilegt er, að hér er um skýrt afmarkaða bókmenntagrein að ræða; hafa höfundar slíkra rita þekkt 'spegla' fyrirrennaranna og vitað um merkingu spegiltákn málsins.

Bæði titill Konungsskuggsjár og tilvísun formálans til spegiltákn málsins sýna að það er í þessu samhengi sem skoða ber norska ritið. Eins og kunnugt er heitir Konungsskuggsjá ekki beint þessu norræna nafni, heldur er titillinn fyrst gefinn á latínu (og ekki þýddur nema þegar verið er að skýra hann nánar), og er hann *Speculum regale*. Fyrir slíkum titli eru beinar hliðstæður í erlendum bókmenntum. Í lok 12.

⁷¹ Sbr. athugasemd 37.

⁷² Wilhelm Berges, *Die Fürstenspiegel*, bls. 342–343 og 355.

aldar samdi franskir prédikarinn Radulphus Ardens mikla alfræðibók um dyggðir og lesti, sem hann nefndi *Speculum universale*, og um miðja 13. öld samdi Vincentius frá Beauvais alfræðiritið mikla *Speculum maius*, sem skiptist í þrjá sjálfstæða hluta: *Speculum naturale*, *Speculum doctrinale* og *Speculum historiale*.⁷³ Samhengið er augljóst og vekur þá spurningu hvort það hafi ekki leitt til misskilnings á titlinum að túlka hann eins og hann væri 'Speculum regis'.⁷⁴ Í formálanum er síðan vísað til spegiltákn málsins í setningunni: 'hver er forvitnast vill um góða siðu eður hæversku eður fögur og sannleg orðalög, þá má hann þar finna og sjá í bókinni svo sem margar líkneskjur eður allskyns smíðir sem í skírri skuggsjón'.⁷⁵ Grunar mig reyndar að þessi setning sé illskiljanleg nema í samhengi við tákn málið, sem verið er að skírskota til.

Pannig held ég að fundinn sé sá erlendi bakgrunnur, sem geti varpað ljósi á Konungsskuggsjá, eðli hennar, efni og formgerð, og er augljóst af því sem sagt hefur verið hvernig réttast er að haga þeirri rannsókn. Það þarf sem sé að ganga út frá spegiltákn málinu, og athuga hvert er eðli og tilgangur spegilsýnarinnar og hvað það er sem hún birtir mönnum. Sú rannsókn leiðir nokkuð langt aftur í tímann, því að þetta tákn má er arfur frá fornöldinni, það byggist á viðhorfum manna á þessum tíma til spegilsins sjálfs, sem Grikkir og Rómverjar höfðu fengið frá Forn-Egyptum, og þróaðist síðan á síðustu öldum Rómverska keisaraveldisins. Síðan þarf að rannsaka örlög þessa tákn máls á miðöld-

⁷³ Á þetta hefur oft verið bent (sbr. Anne Holtmark: *Kulturhistorisk leksikon IX*, 66), en menn hafa þó aldrei stigið sporið til fulls og tengt Konungsskuggsjá við *spegla* miðaldanna. Ástæðan er sú, að menn hafa aldrei gert greinarmun á þeim ritum, sem báru í raun og veru titilinn *spegill*, og þeim kennslubókum í siðferði, sem fræðimenn á síðari tímum hafa endilega viljað kalla 'spegla' án þess að fyrir því væri nokkur fótur í heimildum. Einu ritin, sem er með réttu hægt að kalla 'spegla', eru þau sem báru þennan titil frá hendi höfundarins.

⁷⁴ *Speculum regis* þýðir einfaldlega 'spegill konungsins', en *Speculum regale* þýðir hinn 'konunglegi spegill' og má túlka það á marga vegu. Til þess að skilja merkingu titilsins væri vafalaust gagnlegt að athuga fyrst hver er merking titlanna *Speculum naturale*, *Speculum doctrinale* og *Speculum historiale*.

⁷⁵ *Konungs skuggsjá*, bls. 2. Ég ætla ekki að taka neina afstöðu hér til þeirrar kenningar Ludvig Holm-Olsen, að hluti formálsins sé seinni tíma viðbót (sbr. Holm-Olsen, 'The Prologue to the King's Mirror: Did the author of the work write it?' í *Speculum norroenum*, Óðinsvéum 1981, bls. 223–241), enda skiptir hún ekki máli í þessu sambandi, þar sem þessi setning er í þeim hlutanum, sem Holm-Olsen telur upprunalegan (sama stað, bls. 234).

um, uppruna bókmenntagreinarinnar og eðli, og útbreiðslu hennar á 12. og 13. öld. Þá loks er hægt að snúa sér að Konungsskuggsjá og kanna að hve miklu leyti lögmál þessarar bókmenntagreinar geta varpað ljósi á norska ritið, efnisval þess, formgerð og tilgang.